

Maria Appel Nissen og
Lars Skov Henriksen¹

Børns problemer - det sociales problem

Med interessen for børn og børns opvækst følger også særlige normalitetsforventninger og afvigelseskategorier. Med udgangspunkt i en historisk analyse af det politiske systems iagttagelse af barnet synliggøres det, at den på et givet tidspunkt fremherskende iagttagelse af det "normale" barn også bidrager til at producere "unormale" børn og deraf særlige afvigelseskategorier. Dette søges relateret til teorien om det funktionelt differentierede samfund og de muligheder og problemer, en sådan samfundsform producerer. En væsentlig pointe er, at børns problemer bør iagttages hhv. behandles som netop det, de er: sociale problemer.

I de seneste 10-15 år synes interessen for børn og børns opvækst at have fået fornyet styrke. Der synes at være en bred samfundsmæssig interesse for at debattere og levere bud på, hvad der kendetegner barnet, barndommen og "det gode børneliv" i et moderne samfund: En interesse som ikke mindst kan spores i de mange udgivelser af bøger inden for opdragelseslitteraturen (Juul 1995; Savater 1999; Hansen 2001). I 1987 dannedes Regeringens Børneudvalg og Det Tværministerielle Børneudvalg, og senere i 1994 etableredes Børnerådet, som har til opgave at sætte børns behov og rettigheder på den politiske og samfundsmæssige dagsorden. Således har barnet også i disse år fået en særlig politisk opmærksomhed. Parallelt hermed er der blevet produceret forskning om barnets position og rettigheder i samfundet (Qvortrup 1992), børn og unges liv, f.eks. BASUN-projektet², børns leg (Jessen 1999) og børns pædagogiske og psykologiske udvikling generelt. En væsentlig del af interessen for børn går på identifikationen af de krav og kompetencer, som et komplekst samfund kræver af sine yngre medborgere. Børn iagttages med andre ord i lyset af det samfund, de indgår i og forventes at spille en rolle i fremover i voksenlivet (Dencik 1999:20). I tilknytning hertil kan iagttages en interesse for at løse de problemstillinger, der opstår i forhold til de børn, som ikke lever op til disse krav eller ikke synes at have adgang til det, som samfundet betegner som det "gode" og "normale" børneliv og ikke mindst at kortlægge årsagen hertil. Det er disse børn, som under forskellige professionelle betegnelser beskrives og opfattes som problematiske, og som gøres til genstand for refleksion og en stadig større vifte af indsatser fra forebyggelse til egentlige behandlingsformer. Interessen for børn og børns opvækst synes med andre ord at rumme særlige normalitets-

forventninger og en stærk bekymring for, hvordan man kan styrke behandlingen og så at sige bringe det problematiske og afvigende barn på rette spor. Dencik og Jørgensen beskriver forandringen i synet på barnet som en forandring fra:

barnet som et objekt for autoritær underkastelse til barnet som subjekt i en professionaliseret omsorg og pædagogiseret udvikling (Dencik & Jørgensen 1999:11).

Og det er da også kendetegnende, at behandlingen af barnets problemer ofte tager udgangspunkt i, hvordan man kan styrke det *individuelle* barns (og familiens) psykiske og sociale kompetencer – eller "modstandsdygtighed" – i et moderne samfund (Jørgensen 1999).

Normalitet og afvigelse

En væsentlig pointe med denne artikel er at bidrage til refleksion over de normalitetsforventninger, som følger interessen for børn. Ideen er at dreje perspektivet fra det enkelte barn over på betydningen af samfundet – eller det sociale – for konstruktionen af sociale problemer. Inden for forskningen i børn og barndom henter dette perspektiv en del inspiration i Philippe Ariès' analyse af barndommens historie: Her lanceredes det perspektiv, at barnet, barndommen og dermed også børns problemer i vidt omfang er sociale kategorier, der konstrueres ("opfindes") socialt og er historisk foranderlige (Ariès 1962; 1982). Sociologisk set er perspektivet ikke nyt. Den tidlige medicinske og kriminologisk inspirerede sociologiske syn på sociale problemer som patologier, der kunne tilskrives individets manglende tilpasning - "maladjustment" - eller sygdom, blev ved overgangen til det 20. århundrede udfordret af klassiske sociologers forsøg på at beskrive individuelle "patologiske" fænomener, f.eks. selv-

mord, i lyset af sociale forhold. Vi skal dog op til Fuller og Myers (1941a; 1941b) banebrydende artikler i *American Sociological Review*, for det for alvor bliver muligt at udfordre den traditionelle forståelse af, at sociale problemer og social afvigelse kan iagttages objektivt – som handlinger, der til enhver tid er enighed om påfører samfundet eller grupper i samfundet skade eller fare. Hvad Fuller og Myers pegede på var, at problematiske vilkår forudsætter en subjektiv problembevidsthed, for man meningsfuldt kan tale om dem som sociale problemer. Som en direkte teorihistorisk konsekvens (se f.eks. Spector og Kitsuse 1987) af bl.a. dette arbejde, synes der i dag at være en udbredt accept af, at sociale problemer "konstrueres socialt". F.eks. defineres sociale problemer i en udbredt lærebog som:

an alleged situation that is incompatible with the values of a significant number of people who agree that action is needed to alter the situation (Rubington & Weinberg 1995:4).

Sociale problemer bliver således til på baggrund af samfundets værdier som en iagttaget uoverensstemmelse mellem en given tilstand, adfærd eller attitude og det, som gældende værdier angiver som godt og eftertragtelssværdigt. Eller sagt med andre ord: Sociale problemer viser sig som bagsiden af en værdi eller som negative sideeffekter af det, samfundet stræber efter (Jamrozik & Nocella 1998). Heri er naturligvis underforstået, at en ændring af samfundets værdier kan forandre opfattelsen af, hvad der er problematisk eller afvigende adfærd: Jo mindre samfundet accepterer vold som udtryksform, jo større bliver problemet med aggressiv korporlig adfærd (Balvig 2000), og jo mere samfundet stræber efter karriere og mobilitet, jo større bliver problemet

	<p><i>Maria Appel Nissen</i> Ph.d.-stipendiat ved Institut for Sociale forhold og Organisation, Aalborg Universitet. E-post: maan@socsci.auc.dk</p>
	<p><i>Lars Skov Henriksen</i> Ph.d., Lektor ved Institut for Sociale forhold og Organisation, Aalborg Universitet. E-post: larsskov@ socsci.auc.dk</p>

med den del af befolkningen, der stavnsbindes og ikke har mulighed for at træde op på karrierestigen (Baumann 2000). I den forstand kan man tale om, at samfundet kan rette sin opmærksomhed mod noget som værende normalt eller unormalt. Om noget iagttages som et socialt problem afhænger således af hvorfra og med hvilke værdier, der iagttages. Eller sagt med andre ord: Konstruktionen af sociale problemer sker på baggrund af en binær skematik, der kan beskrives som normal/unormal, og som potentielt producerer særlige afvigelses kategorier. Sociologisk set kan afvigelse f.eks. defineres som "banned or controlled behavior, which is likely to attract punishment and disapproval" (Downes & Rock 1998: 26). Iagttagelsen af en afvigelse og "behandlingen" af en sådan vil på den måde altid sige noget om hvilken normalitetsopfattelse, der ligger til grund herfor – eller sagt omvendt: Enhver normalitetsopfattelse rummer altid samtidig muligheden for iagttagelsen af det "unormale".

Vi skal forsøge at vise, at der med sær-

lige normalitetsforventninger – dvs. særlige forestillinger om barnet og det gode barneliv – også følger forestillinger om det "unormale" og problematiske – og vi skal forsøge at vise, hvorfor denne iagttagelse netop finder sted inden for rammerne af en samfundsmæssig – og i særlig grad politisk iagttagelse - på et givet tidspunkt³. Vi begynder tilsyneladende fjernt fra i dag – nemlig ved overgangen til det 19. århundrede.

Det politiske barn kommer til syne

1700-tallets landboreformer og ophævelsen af stavnsbåndet i Danmark i 1788 medførte økonomisk gevinst for de bønder, der kunne købe egen jord. For landarbejderfamilier, der ikke kunne forsørge sig ved de små lodder jord eller ikke havde mulighed for at købe jord, medførte reformerne ustabile, dårlige økonomiske forhold og social nød (Løkke & Jacobsen 1997:53, 77). I perioder, hvor efterspørgslen på arbejdskraft var lav, måtte disse familier og børn overleve på anden vis. I perioden indtil og efter århundredskiftet søgte en stadig større gruppe af børn ind til byerne, hvor de ernærede sig ved tiggeri og rapseri - et forhold der gav anledning til moralsk bekymring. I Fattigforordningerne af 1799 og 1803, som gjaldt for henholdsvis København og provinsen, blev det således påbudt fattigvæsenet "...at antage sig [...] at de unge anførtes til kundskab, sædelighed og arbejdsomhed" (Friisberg 1977:45). Selv om lediggang og tiggeri blandt datidens børn kan betragtes som et resultat af ændrede forhold i landarbejdets organisering med fattigdom til følge, var *børns usædelighed* det, som politisk set blev betragtet som det største problem (Egelund 1998:208)⁴. Denne moralsk styrede iagttagelse af børn var gennemgående for den politiske iagttagelse igennem århundredet og støttede sig til borgerskabets

barnesyn. Blandt borgerskabet blev børn i deres første leveår betragtet som uskylde væsener, der - ikke uden en vis romantisk sentimentalitet - skulle tages hensyn til. Efterhånden som børnene voksede til, blev det imidlertid forventet, at de udviste lydighed samt fysisk, moralsk og religiøs selvbeherskelse (Løkke & Jacobsen 1997:81-85). Moralens og religionens indflydelse på livsførelsen bidrog til, at det blev muligt at iagttage børn som "umoralske" og "onde". I 1830'erne opstod således blandt borgerskabets mænd og kvinder en filantropisk børnesagsbevægelse, hvis mål var at "frelse" de børn, der var kommet på afveje. I 1837 oprettedes Foreningen af 1837 til Forsømte Børns Frelse i København og i samme årti oprettedes flere opdragelsesanstalter, f.eks. Holsteinsminde (1833) og Flakkebjerg (1836) og adskillige asylter for småbørn såvel i København som i provinsen. Ved slutningen af 1800-tallet tog industrialiseringen til, og mange familier drog til byerne, hvor de levede under barske vilkår. Bevægelsen fik en ny opblomstring, og nye foreninger opstod, f.eks. De Danske Plejehjemsforeninger (1894), Kristelig Forening for offentlig tiltalte og straffede Børns Redning (1898) samt et stort antal børnehjem (Bundesen, Henriksen & Jørgensen 2001). I børnesagen blev de afvigende børn stadig betragtet som umoralske og fortabte, men barnet blev også betragtet som ulykkeligt og forsømt. Man var bl.a. inspireret af Rousseaus romantiske pædagogiske forestillinger om, at barnet besad en grundlæggende god natur, der blot skulle udfoldes frit i naturen beskyttet fra civilisationens odelæggende virkninger og af Friedrich Frøbels forestillinger om barnet som en "organisme" – en plante - hvis åndelige og fysiske udvikling lå under for samme vilkår som naturen. Opdragelsen var en gartner, der med den rette gødning og pleje kunne forhindre fejludvik-

ling og dårlige skud (Nielsen 1995:16, 126). Lægevidenskabelige og kriminologiske betragtninger sandsynliggjorde, at man ved hjælp af regelmæssighed, disciplinering og rigelige mængder af frisk luft kunne etablere menneskelig og samfundsmæssig orden såvel fysisk som åndeligt. Forventningen om barnets frelse var således tæt knyttet til forventningen om, at samfundet kunne beskyttes mod det onde og umoralske barn (Egelund 1997:32).

Gennem det 19. århundrede blev opmærksomheden omkring problematiske børns moralske og sædelige livsførelse stort set overladt til den filantropiske børnesagsbevægelse. Under Folketingets 1. behandling af *Lov om det Offentlige Fattigvæsen af 1891* blev det sagt, at:

Selv Børnene ser man undertiden komme i Berørelse med Folk, som selvfølgelig ved hele deres Maade at være paa maa øve en aldeles demoraliserende Indflydelse paa Børnene (Rigdagsamlingen 1891-92 Folketinget: sp. 748).

Men politisk blev der ikke truffet beslutning om et alternativ til fattiggården. I 1893 nedsatte man imidlertid Kommissionen angaaende Statstilsyn med Børneopdragelse på opfordring af Dansk Skoleforening. I sin betænkning i 1895 udtrykte kommissionen et behov for at overveje børnehjemssagen i sin helhed samt statens økonomiske forpligtelser over for denne. I mellemtiden udbyggede børnesagen sin virksomhed. Ikke alle børn lod sig frelse gennem opdragelse, moralske og religiøse forskrifter, frisk luft og praktisk arbejde. Strømmen af problematiske børn fortsatte, og fra børnesagens side lod der begyndende protester over problemet med at tage sig af de mest vanartede børn uden statens hjælp. Politisk kunne man ikke længere sidde protester-

ne overhørig: En ny iagttagelse syntes nødvendig.

Det uopdragne og udannede barn

I *Lov om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og Unge Personer af 14. april 1905* blev problemet vedrørende de særligt moralsk fordærvede og onde børn et politisk tema (Lovtidende 1905 nr.72: p. 327). I Folketingets udvalgsbetænkning, stod der:

Den gennemgaaende Omdannelse af Erhvervslivets Former i den nyere Tid, navnlig i de store Byer, har nemlig medført en dyb Svækkelse af Hjemmenes opdragende og bevarende Evne overfor Børnene, idet ikke alene Faderen, men tidt ogsaa Moderen maa søge Lønarbejde udenfor Hjemmet. I dette sociale Onde ere alle kyndige, baade Politimænd og Skolemænd herhjemme og i Udlandet enige om at søge Hovedkilden til den uhyggeligt voksende Kriminalitet i Børneverdenen og derfra gennem alle Alderstrin. I Kommissionens Betænkning er der samlet et stort statistisk Materiale til Belysning af dette for den moderne Kultur ejendommelige og sørgelige Fænomen (Rigsdagssamlingen 1904-05 Tillæg B: sp. 633).

Politisk kunne man tilslutte sig, at det problematiske barn også var et ulykkeligt offer for samfundsudviklingen. Men hvilken samfundsudvikling? Ifølge Niklas Luhmann kan industrialiseringen, der slog igennem i den vestlige verden i anden halvdel af 1800-tallet, betegnes som et evolutionært spring i udviklingen af funktionel differentiering som samfundets primære differentieringsprincip⁵. En egentlig udfoldelse af det

samfund, der i dag kan betragtes som differentieret i en række uens, men ligestillede delsystemer, der hver især iagttager verden igennem særlige medier og koder, tog på dette tidspunkt fart⁶. I Danmark slog industrialiseringen for alvor igennem i 1870'erne og frem til århundredskiftet og bidrog til en stabilisering af det økonomiske systems medie penge og koden betale/ikke betale. Samtidig med at de samfundsmæssige forandringer tilbød nye muligheder, f.eks. i form af inklusion til lønarbejde og øget velstand, blev det synligt, at med fremskridt fulgte også fattigdom og nød, som bl.a. kom til syne i form af omstrefende og kriminelle børn. For det politiske system – såvel som for øvrige systemer - medførte differentieringen en forøgelse af kompleksitet samtidig med, at det synliggjorde det enkelte systems begrænsninger. Hvert enkelt samfundssystem syntes at stabilisere og regulere sig selv omkring egne selvstændiggjorte medier, koder og dertil hørende samfundssemantikker⁷. At en sådan samfundsform tillader systemerne begrænset indflydelse på øvrige samfundssystemers operationer, udgør ifølge Luhmann et særligt problem for det politiske system: I et tidligere stratifikatorisk differentieret samfund var politisk magt - som alt andet i øvrigt - organiseret ud fra differencen foroven/forneden. Styringen af samfundet og fordelingen af magt kunne dermed lokaliseres til ét sted nemlig toppen af samfundets hierarki, som besad det privilegium at kunne påberåbe sig ret til at repræsentere samfundet som helhed og dermed legitimere politiske beslutninger (Luhmann 1990:16). Med den funktionelle differentiering blev det politiske systems evne til at iagttage (endsige kontrollere) samfundet som helhed sat under pres. Med iagttagelsen af økonomiens selvstændighed begyndte det politiske system at iagttage sig selv som det system, hvis opgave det var at "...op-

samle alt, hvad der er traadt ned på Samfundets Arbejdsmark, som tidt er en Valplads" (Rigsdagssamlingen 1904-05 Folketinget: sp. 1340). På dette tidspunkt ser vi således begyndelsen til det velfærdssystem, som vi i dag kender, hvor det politiske system iagttager og behandler sociale problemer opstået som en følge af de øvrige systemers selektioner. I forhold til børn betød dette, at det ikke mere syntes rimeligt blot at betragte børns problemer som et privat problem, der politisk kunne ignoreres. Problemet med at justere selve den økonomiske iagttagelse, der var en væsentlig årsag til visse børns problematiske adfærd, blev håndteret ved en tilslutning til uddannelsessystemets og skolens semantik om barnets dannelse. Konsekvensen blev med andre ord, at problemet med umoralske og onde børn blev håndteret ved at indføre en ny skelnen mellem dannede (velopdragne) og udannede (uopdragne) børn. Det blev sagt:

Det er ogsaa erkendt fra alle Sider, at de Vilkaar, under hvilke et Menneske lever som Barn, have den største Indflydelse paa hvad der kommer ud af Barnet [...] at der er Fare for Staten og for Samfundet ved Børns sædelige Vanart.[...] Indgreb fra Statens side har da til Hensigt ad Korrektionens, Opdragelsens Vej at modarbejde den slags Tilbøjeligheder. Det er Tvangsopdragelses Maal, det samme som er den medicinske Videnskabs maal: i første Række ved Hygiejne at kvæle Sygdomspirerne, hvor de ere til Stede (Rigsdagssamlingen 1904-05 Folketinget: sp. 1365).

Valget af en semantik om dannelsen af barnet betød, at *det politiske system* for første gang måtte forholde sig til barnets

dannelse - herunder hvad man anså for god/dårlig opdragelse. Af kommunikationen kan man iagttage, hvordan en moralsk styret iagttagelse og en dannelsesstyret iagttagelse fungerer som konkurrerende iagttagelser af barnet. På den ene side henviste kommunikationen til en moralsk semantik om det onde og umoralske barn, hvis vilje skulle tæmmes gennem straf. Justitsminister Peder Adler Alberti (Venstrereformpartiet) så således visse fordele i, at de nye opdragelsesanstalter kom til at stå:

... for de uvorne Knægte netop som et Skræmmebillede, som en Bussemænd [...] saa at de vilde vogte sig for at komme i den sorte Gryde.

Denne opdragelsessemantik blev begrundet med, at:

... kunne vi finde os i, at dette [Spanskkrøet] suser i Kommuneskolerne baade i København og i Aarhus, kunne vi saamænd ogsaa godt taale, at det kommer til at suse i Opdragelsesanstalter af strengere Natur for de allermost uartige Drengbørn, som tænkes kan (Rigsdagssamlingen 1904-05 Folketinget: sp. 1408-9).

På den anden side blev barnet også iagttaget i lyset af dannelse. Den gode opdragelse bestod i:

... at der bliver holdt paa det bedste i Børnene, at der bliver værnet om dem, og at deres Karakter bliver styrket og rejst saaledes, at de blive gode Mennesker (Rigsdagssamlingen 1904-05 Landstinget: sp. 617).

Problemet med at fremstille en entydig beskrivelse af den gode opdragelse kom

således til syne i diskussionen om opdragelsen af særligt problematiske børn. Var børn onde væsener, der kunne tæmmes med straf, eller kunne børn - i kraft af en vis regulering og disciplin - rejses til gode mennesker? Der blev skabt tilslutning til "hustugt" fremfor „disciplinære straffe“, hvilket kan ses som en begyndende forandring i synet på børn (Rigsdagssamlingen 1904-05 Rigsdagsaarbog:158). Tilsvarende blev det besluttet, at staten skulle oprette to opdragelsesanstalter for de særligt uopdragne børn samt etablere to administrative systemer nemlig Værgeraad og Overværgeraad, der havde til opgave at tilse familier og børn samt træffe beslutning om og gennemføre tvangsfjernelser. Med denne interne differentiering påførte det politiske system på den anden side *sig selv* et problem vedr. kompleksitet, som kan relateres direkte til konsekvenserne af den funktionelle differentiering⁸. Dannelsen af systemer er et forsøg på at håndtere den kompleksitet, som en sådan samfundsform medfører, men dette bidrager i sig selv til forøgelse af kompleksitet, idet mængden af mulige kommunikationer, hvortil der kan skabes tilslutning eller det modsatte, forøges. En konsekvens af denne kompleksitetsforøgelse er kontingens, der kan forstås som problemet med at forudsige øvrige systemers selektioner og ikke mindst konsekvenserne heraf. Kontingens refererer dermed til et iagttagelsesproblem, som i mere almindelige termer kan beskrives som et problem med at "styre" andre hhv. egne differentierede iagttagelser. På dette tidspunkt frygtede i særlig grad Landstinget, at kommunerne og de enkelte værgeråd skulle kaste hele opdragelsesbyrden (og dermed også den økonomiske byrde) over på staten (Rigsdagssamlingen 1904-05 Landstinget: sp. 624)⁹. Tilsvarende var man bekymret for, om:

...adskillige lavt tænkende Forældre kunne bestræbe sig for at manøvrere deres Børn over paa det Offentlige og frigøre sig for det Arbeide, den Bekostning og den Omtanke, det er at opdrage de Børn de have sat i Verden (Rigsdagssamlingen 1904-5 Landstinget: sp. 1363).

Denne bekymring bidrog sandsynligvis til, at det også forekom rimeligt at tilslutte sig en semantik om *barnet som familiens ejendom*. Opdragelse var trods alt i vidt omfang et „Konduitespørgsmaal, et Ojebliksspørgsmaal, et Stemningsspørgsmaal, et Personlighedsspørgsmaal“ (Rigsdagssamlingen 1904-05 Folketinget: sp.3022) mere end et socialt fænomen. Således blev det muligt at iagttage dårligt dannede børn – og forældre, der nu ikke blot moralsk, også åndeligt og dannelsesmæssigt ikke kunne tage vare på barnet. Den politiske iagttagelse af barnet begrænsede sig til særlige børns problemer, som på den anden side blev tilskrevet det enkelte barns manglende opdragelse.

I de følgende år kom flere børn i skole. Bedre arbejdsforhold, højere lønninger, et forøget krav om færdigheder, men også perioder med stor arbejdsløshed, havde sandsynligvis en væsentlig betydning herfor (Løkke & Jacobsen 1997:56). Opdragelse og uddannelse til deltagelse i samfundet blev i højere grad delt mellem familie og skole. Børns indtog i skolerne betød på den ene side, at der blev skabt en vis lighed mellem børn, men det bevirkede på den anden side også, at forskelle mellem det traditionelle borgerskab og arbejderklassen blev synlige. Børn med lus, uvaner og ”dårlig” opdragelse forargede borgerskabet. I begyndelsen af det 20. århundrede var der blandt borgerskabet en del opmærksomhed om dette at kunne ”begå” sig. Emma Gads bog *Takt*

og *Tone: hvordan vi omgaas*, der udkom første gang i 1918, var særligt møntet på at ”opdrage” den nye mellemklasse af funktionærer, som ikke var opflasket med borgerskabets dannelsesidealer. I bogen, der indtil 1929 udkom i 18 oplag, blev der lagt mindre vægt på forældre-autoriteten og straf som opdragelsesmetode. Børn skulle udvise ro, selvbeherskelse, pligt-opfyldenhed og beskedenhed, og forældre skulle tage vare på barnets fysiske fremtoning, renlighed og ydre pleje (Gad 1982). Den borgerlige dannelsessementik og synet på børn var umiddelbart forenelig med en særlig sundhedssemantik, der for alvor vandt indpas i Danmark omkring århundredskiftet.

Det usunde barn og den uoplyste moder

Inden for den europæiske lægevidenskab var det blevet anerkendt, at børns sundhedstilstand ikke skyldtes dårlig moral. Manglende sundhed var et problem, der kunne løses ad medicinsk og hygiejnisk vej. I Danmark slog sundhedssemantikken først for alvor igennem omkring århundredskiftet (Løkke 1998:11-12). Børnelægen Svend Monrads program for den korrekte barnepleje foreskrev *ro, renlighed og regelmæssighed*. I 1908 blev dette program udfoldet i oprettelsen og driften af en række plejestationer under De Samvirkende Meninghedsplejer, hvor mødre kunne få deres børn kontrolleret af en læge, modtage vejledning og få ammepræmier i form af mælketilskud (Løkke 1998:2, 293, 419). Den lægevidenskabelige iagttagelse af folkesundheden blev forstærket i løbet af de første årtier af det 20. århundrede. I årene frem mod 1930'erne faldt fødselshyppigheden, hvilket gav anledning til bekymring blandt datidens økonomer. I bogen *Krisen i befolkningsspørgsmålet* beskrev Alvar og Gunnar Myrdal de økonomiske problemer, som et faldende befolkningstal

kunne medføre (Hansen & Henriksen 1980:364). At den faldende fødselshyppighed kunne være begrundet i netop øget velstand og et ønske om at sikre en bedre tilværelse for et mindre antal børn blev ikke gjort til genstand for iagttagelse. Det virkede usandsynligt, at økonomien (i kraft af mere velstand) selv havde skabt problemet med den lave fødselshyppighed. Derfor iagttog det politiske system heller ikke den faldende fødselshyppighed som et problem, der i sig selv var skabt af en økonomisk iagttagelse. I forsøget på at håndtere et nyt og hidtil ukendt problem tog man derfor sundhedssemantikken i anvendelse. Problemet vedr. den faldende fødselshyppighed blev håndteret med en kommunikation om risikoen for den svage og "usunde" befolkning/nation. Befolkningssundhedskommissionen skrev i 1935, at en dansk befolkningspolitik måtte have en sådan karakter, at den fungerede som:

...led i en socialpolitisk Udvikling hen imod bedre, sundere og sikrere Levevilkaar for Befolkningen som Helhed (Løkke & Jacobsen 1997:62).

Der skulle gå nogle år inden kommissionens forslag vandt tilslutning via lovgivningen, men allerede i *Lov om Bekæmpelse af Sygelighed og Dødelighed blandt Børn i det første Leveaar af 1937* blev semantikken om den alment sunde befolkning stabiliseret i en særlig iagttagelse af barnet (Lovtidende 1937 nr.85: p. 252). I fremsættelsen af lovforslaget sagde indenrigsminister Bertel Dahlgaard (Det Radikale Venstre):

Tiden er jo fyldt med alle de Problemer, der knytter sig til Slægten Formerelse; etiske, moralske, sociale og økonomiske Synspunkter brydes paa dette Omraade,

som næppe nogen Sinde før, og bag disse Brydninger aner vi Styrken af de Kræfter, der en Dag kan have afløst Befolkningstilvæksten med Stagnation og derefter Tilbagegang. Vi føler nok endnu her i Danmark, at det danske Folk er et livskraftigt Folk, idet den danske Befolkning hvert Aar vokser med op imod 30.000 Mennesker, men Sandheden er ikke desto mindre den, at denne Følelse til Dels er en Fiktion (Rigsdagssamlingen 1936-37 Landstinget: sp. 44)¹⁰.

Når samfundet – qua en semantik om samfundet som den biologiske slægt – kunne iagttages som summen af alle mennesker og kroppe, blev sikringen af den almene fysiske sundhedstilstand nødvendig med henblik på at beskytte samfundet. Fremme af befolknings sundheden og bekæmpelsen af børnedødelighed fandt hermed sin sociale begrundelse og skulle konkret ske via „*rationel Pleje og Behandling*“ (Rigsdagssamlingen 1936-37 Landstinget: sp.41). At samfundet befandt sig i moderens mave resulterede i en stærk betoning af moderens rolle og gav anledning til en udtrykt bekymring for det usunde barn og moderens sundhedsmæssige omsorg for barnet. Anvendelsen af sundhedssemantikken betød med andre ord, at man nu kunne iagttage et problem vedrørende usunde børn og ufornuftige og uoplyste mødre. Problemet vedrørende usunde børn – ofte fra arbejderfamilier - blev et politisk problem. Man kunne nu ikke blot iagttage de særligt umoralske, uopdragne, udannede og forsømte børn. Man måtte nu også iagttage det usunde barn og den uoplyste moder. Problemet blev imidlertid ikke tematiseret som et socialt problem, der var en følge af sundhedssystemets kode sund/usund¹¹. Det sociale problem blev transformeret til et problem vedrø-

rende den enkelte moder. Børns usundhed og potentielle død skyldtes:

Uvidenhed, manglende Kendskab til Pleje, manglende Ernæringskundskab, en voksende Ignorering af Diegivningens naturlige Beskyttelse af det spæde Barns Liv, alt sammen Mangler og Misforstaaelser, som en naturlig belærende Oplysning kan afhjælpe[...] (Rigsdagssamlingen 1936-37 Landstinget: sp. 75).

Parallelt med denne differentiering af mulige kommunikationer, der kunne tages i anvendelse i den politiske iagttagelse af barnet, dannedes en begyndende kommunikation om det *almene* (potentielt problematiske) barn, moder eller familie. Ikke blot særlige, men alle børn kunne potentielt være eller blive usunde (Nissen 2000:38). Konkret kom dette til udfoldelse i etableringen af en almen frivillig sundhedsplejeordning, der skulle formindske sygdom og dødelighed. Differentieringen af det politiske system i nye institutioner til behandling af børn bidrog imidlertid til en forøgelse af det politiske systems indre kompleksitet. Dette kom konkret til syne som et problem med at iagttage barnet i sin *helhed*. Man diskuterede f.eks., hvordan forbindelsen - det vil sige sammenhængen - mellem sundhedsplejersker, børneforsorgen, de frivillige sygeplejersker, jordemødre og læger kunne sikres (Rigsdagssamlingen 1936-37 Folketinget: sp.4625). Dette var vel at mærke et politisk problem: Den interne differentiering af det politiske system, der resulterede i, at man nu kunne iagttage det usunde barn og den uoplyste familie, opstod som et svar på et problem med at iagttage omverdenen, og udstyrede i samme træk det politiske system med et systeminternt problem med at iagttage sig selv.

Semantikken om det almene potentielt usunde barn og den uoplyste familie syntes at vinde bred samfundsmæssig tilslutning. I 1940 havde Danmark 100 sundhedsplejersker og mellem 95 og 99% af alle danske hjem med spædbørn tog imod tilbuddet (Hansen & Henriksen 1980:370). Det samme gjaldt den stærke betoning af moderskabets betydning, hvilket kan iagttages i 1939, hvor Folketinget oprettede et landsdækkende net af mødrehjælpsinstitutioner (Lovtidende 1939 nr. 119; Nissen 2000:42; Bundesen, Henriksen & Jørgensen 2001). Disse var oprettet med den private forening Modrehjælpen som forbillede og skulle først og fremmest:

... give svangre Kvinder personlig, social og juridisk Bistand, Raad og Vejledning med Hensyn til deres Svangerskab

samt "... organisere Hjælp af hygiejnisk og social Art". Derudover skulle institutionerne også:

Udfolde Bestræbelser for, at der bliver givet almen Oplysning om Moderskabets Betydning samt om Opgaver vedrørende Moderskabet af pædagogisk og sundhedsmæssig Art (Lovtidende 1939:349).

Parallelt med en iagttagelse af det almene barn i lyset af sundhedssemantikken ses med andre ord tegn på en politisk tilslutning til en pædagogisk-dannelsessemantik. En egentlig *politisk* semantik om barnets pædagogiske og psykologiske behov stabiliseredes dog først efter 2. Verdenskrig.

Det understimulerede barn og den uharmoniske familie

Ratificeringen af FN's erklæring om Barnets rettigheder i 1959 kan ses som et ek-

sempel på, at den politiske iagttagelse af barnet nu ikke kun var begrænset til at iagttage særlige børn, men omfattede alle børn ud fra en semantik om barnets basale behov eller "tarv". Men hvilke behov? Ændringer af Børneforsorsloven og Folkeskoleloven i 1958 signalerede en begyndende semantik om barnets behov for individuel pædagogisk og psykologisk stimulation f.eks. i form af leg og fritidsbeskæftigelse (Hansen & Henriksen 1980:379; Lokke & Jacobsen 1997:58; Nissen 2000:42). Det normale veludviklede barn kunne nu også beskrives som velstimuleret og psykisk velafbalanceret. Dette lancerer begyndelsen til det, som senere er blevet kaldt "den klinisk-psykologisk influerede ideologi" (Dencik 1987). Forældre skulle være opmærksomme på, tage vare på og støtte barnets psykiske velbefindende og harmoniske udvikling. Det betød på den anden side, at understimulerede børn og uharmoniske familier blev et problem. I forlængelse af Børneforsorsloven af 1958 blev der føjet flere behandlingsmuligheder til i form af børnepsykiatriske klinikker og rådgivningsklinikker. I 1960 og 1961 oprettedes børneforsorgspædagoguddannelsen, samtidig med at børne- og ungdomsforsorgen blev udskilt fra den almindelige forsorslov. *Lov om Børne- og Ungdomsforsorgen af 1964*, som blev fremsat af Socialminister Kaj Bundvad (Socialdemokratiet), bidrog til en endelig stabilisering af denne semantik. Her stod man på den ene side med et økonomisk krav om vækst og kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet og på den anden side med et problem vedrørende pasningen og stimuleringen af børnene (Horsten 1973:176-68). Det Konservative Folkeparti beskrev sagen således:

Selvom mange af os kunne ønske, at husmødre som regel kunne hel-
lige sig pasningen af mand og

børn, kan hverken kontorer, butikker eller industrien undvære den kvindelige arbejdskraft, og allermindst vores eksportindustri kan det. Det danske samfund har da også for længst accepteret denne tingenes tilstand, og udformningen af loven om børne- og ungdomsforsorg er en dokumentering heraf (Folketingstidende 1963-64: sp. 5488).

Barnets behov var ikke umiddelbart forenelig med en økonomisk semantik om vækst og fremskridt. Derfor valgte man at tage den pædagogisk og psykologisk inspirerede dannelsessemanantik i anvendelse. Som en kompensation for det økonomiske systems problem med at iagttage barnet – det vil sige inkludere hensynet til barnets opdragelse i sin operationsmåde - skulle det politiske system gennem professionel hjælp bidrage til at stimulere børns psykologiske og pædagogiske udvikling i almindelighed (Nissen 2000:44). Parallelt med en stadig mere differentieret iagttagelse af barnet stabiliseredes dermed *kravet* om iagttagelse af det *almene* pædagogisk og psykologisk velstimulerede og veludviklede barn – og således opstod også muligheden for at iagttage børn med individuelle psykologiske og udviklingsmæssige problemer. Den gradvise forøgelse af mulige iagttagelser af børn udstyrede det politiske system med et problem med at iagttage børn entydigt. Under forhandlingerne om *Lov om Børne- og Ungdomsforsorgen af 1964* blev der lagt vægt på, at Børneværnene skulle udvise „en så nær indføling med ungdommens problemer og tankebaner“ (Folketingstidende 1963-64: sp. 5490). De skulle sikre, at „de rigtige foranstaltninger sættes ind i hver enkelt situation“ (Folketingstidende 1963-64: sp. 1895) og beskæftige sig med det enkelte barns særlige behov for behandling. Som en følge

heraf blev det besluttet, at alle Børneværn skulle benytte sig af pædagogisk-psykologisk konsulentbistand.

Et socialt problem vedrørende manglende pasning af børn - der opstod som følge af det økonomiske systems krav om arbejdskraft og kvinders inklusion til arbejdsmarkedet - blev således håndteret og kompenseret for ved indførelsen af en politisk iagttagelse af det pædagogiske og psykologisk velstimulerede barn. Dette gjorde det på den anden side muligt at iagttage understimulerede og underudviklede børn. Det politiske problem med at iagttage barnet entydigt blev håndteret ved iagttagelsen af det individuelle barn. Et socialt problem blev dermed tilskrevet barnets individuelle psykologiske og sjælelige problemer, som efterfølgende kunne håndteres gennem behandling.

Det inkompetente barn og den egoistiske familie

I 1970'erne opstod en semantik om barnets socialisering og barnet som et produkt af en særlig socialiseringsproces. Børn skulle opdrages til demokratiske, samfundskritiske og selvstændige individer, og dette skulle i vidt omfang ske uden den voksnes indblanding og dominans. Barnet skulle være frit og selvbestemmende¹². I takt med at de enkelte familiemedlemmer i stigende grad opnåede inklusion i flere forskellige systemer, ændrede forventningerne til familien og de enkelte familiemedlemmer sig¹³. Kritikken af kernefamilien som begrænsende for f.eks. kvindens udfoldelse af egen individualitet var en følge af og bidrog til at forstærke kravet om, at familien som socialt system - qua de enkelte medlemmers inklusion i øvrige systemer - skulle håndtere et væld af iagttagelser. Familiens overlevelse afhang i højere grad af, om den kunne integrere alle disse hensyn og samtidig opretholde følelsesmæs-

sige bindinger i form af kærlighed og omsorg mellem medlemmerne. I løbet af 70'erne og 80'erne, hvor kravet om længere uddannelser og økonomisk tilbageholdenhed blev skærpet, steg antallet af skilsmisser (Løkke & Jacobsen 1997:254). Mænd og kvinder giftede sig sent, og det papirløse forhold blev et alternativ til det traditionelle ægteskab¹⁴. Denne forandring af familiens traditionelle bindinger, en tilsyneladende stærk individualisme og skilsmisseboomet gav anledning til bekymring for barnet. Under forhandlingerne om *Redegørelse om børnepolitikken af 18. december 1986* (Folketings-tidende 1986-87:sp.4974-4984) sagde Socialminister Mimi Stilling Jakobsen (Centrum Demokratiet):

Nogle af de dårlige signaler [...] var signaler fra en række forskere, som for nogle måneder siden uafhængigt af hinanden kom til stort set ens resultater, når de undersøgte gruppen af unge mennesker [...] unge mennesker var egoistiske. Det var dem, der var mest imod flygtninge, det var dem, der var blevet så vant til at skulle klare sig selv, at de møvede sig frem på andres bekostning, de tog ikke hensyn til, at der var andre, der måske ikke klarede sig så godt, og de manglede i det hele taget nogle værdinormer og social forståelse [...] Hvordan kan det være, at børn, der notorisk er født positive, rare og søde overfor hinanden, pludselig går hen og i løbet af nogle år, i hvert fald uden at vi har tænkt over det, får sådanne nogle holdninger? (Folketings-tidende 1986-87: sp. 6526-27).

Individualitet blev iagttaget som en ekstrem selvorientering, der udgjorde et problem for selve opretholdelsen af det soci-

ale. På den anden side kunne det politiske system - qua videnskabelige iagttagelser - iagttage, at barnet i stigende grad deltog i sociale sammenhænge uden for familien, f.eks. daginstitutioner og organiserede fritidstilbud (Folketingstidende 1986-87: sp. 4981). Dette eksponerede et tilsyneladende paradoks: Det alment "egoistiske" og problematiske barn var samtidig et barn, der i stigende grad var socialt integreret. Kunne det tænkes, at individualiteten - som en særlig form - ikke blot var et problem, der kunne tilskrives barnet, men opstod i kraft af det sociale - eller i kraft af samfundets form? Paradokset blev til en vis grad udfoldet. Socialdemokratiet tog en videnskabelig iagttagelse i anvendelse og så barnet som et offer for det sociale. Børn var stressede, splittede og manglede ægte social kontakt (Folketingstidende 1986-87: sp. 6503-504). Børns sociale problemer blev skabt - ikke af barnet selv - men af det økonomiske system, der blev beskrevet som „... børnefjendsk og familiefjendsk ud over alle rimelige grænser“ (Folketingstidende 1986-87: sp. 6517). Fra regeringens side iagttog man imidlertid også børns problemer som et forældreproblem:

Skarpt sat op er det, som om forældregenerationen er så egoistisk, at den slet ikke gider være forældre. Mange betragter til dels deres børn som et varigt forbrugsgode til forsødelse af deres eget liv på linje med udenlandsrejser, bil osv. (Folketingstidende 1986-87: sp. 6481).

Samtidig måtte man konstatere, at der fandtes forskellige *familietyper*. Det var ikke muligt entydigt at tale om "gode" eller "dårlige" familier (Folketingstidende 1986-87: sp. 6464, sp. 6487, sp. 6529). På tværs af forskellige syn, kunne man

dog tilslutte sig, at samfundet - de voksne forældre og økonomien - havde svigtet børnenes "virkelige" sociale behov. Børn befandt sig på ydersiden af det "strømlinede, effektive og målrettede samfund" (Folketingstidende 1986-87: sp. 6527) og var dermed i almindelighed en gruppe, som politisk skulle beskyttes. Dette bevirkede, at iagttagelsen af barnet som et "problematiske" asocialt væsen ikke entydigt kunne finde begrundelse. Løsningen blev i stedet at iagttage barnet som et autonomt væsen (Nissen 2000:57-58). Barnet var barnet og skulle iagttages som sådan. Børn var autonome, *enestående væsener* med *egen værdi* (Folketingstidende 1986-87: sp. 6480). Igennem inddragelsen af poesi og en romantisk iagttagelse af barnet, der - som et væsen hinsides samfundet og voksenverdenen - skulle betragtes i lyset af mediet kærlighed (Folketingstidende 1986-87: sp. 6479-80), blev børn beskrevet som:

den gruppe små mennesker, som faktisk indeholder alle de værdier, som vi selv føler vi går og leder efter: kærlighed, ubetinget loyalitet, kreativitet, optimisme og fantasi (Folketingstidende 1986-87: sp. 6534).

Barnet havde *krav* på inklusion især til kærlighed og *frirum* i form af skove og naturgrunde, hvor de - uberørte af en institutionaliseret voksenverden - kunne "opleve på egen fod og afprøve egne grænser" (Folketingstidende 1986-87: sp. 4076).

Af analysen kan vi se, at børns sociale problemer momentvis blev reflekteret som det *politiske systems* manglende kompetence til at træffe beslutninger på vegne af andre systemer samt umuligheden af at iagttage barnet og familien som helhed (Folketingstidende 1986-87: sp. 6535). Iagttagelsen blev dirigeret i retning

gen af iagttagelsen af det politiske system selv og dets iagttagelse af barnet som noget, der i sig selv kunne skabe et problem. Om sådanne refleksioner siger Luhmann:

If one are to speak of a logic of the welfare state, then this should be characterized in terms of a principle of compensation. This is a matter of compensating for these disadvantages that befall individuals as a consequence of a particular way of living [...] If everything has to be compensated, then this requires compensation, too. The concept and progress of compensation becomes reflexive. But in this way, the competence to compensate reaches both its conceptual and material limits and touches on the problem of the competence to compensate for incompetence. As soon as it is accepted and used as a basis for making claims, the concept of compensation sets a dynamic in motion that leads from the social state to the welfare state (Luhmann 1990:23).

I forsøget på at håndtere et sådant iagttagelsesproblem besluttede Folketinget at etablere Regeringens Børneudvalg og Det Tværministerielle Børneudvalg. Sidstnævntes kommissorium var da også at sikre „sammenhængen i børnenes hverdag“ og fremme „en koordineret indsats på børneområdet“ (Det Tværministerielle Børneudvalg 1997:17). Med differentieringen af disse systemer håndteredes således kravet om iagttagelsen af det autonome barn og dets behov. I handlingsplanen for Det Tværministerielle Børneudvalg, der blev fremlagt i 1988, var de overordnede målsætninger:

Børn skal have en stabil og tæt

kontakt til deres forældre. Børn skal kunne leve som børn. Børn skal kunne tage del i samfundslivet. Børn skal også have ansvar. Børn skal kunne leve et sundt liv (Det Tværministerielle Børneudvalg 1997:21; Folketingstidende 1988-89: sp. 4047).

Disse iagttagelser dannede grundlag for den senere etablering af Børnerådet (1994), hvis ydelse er at sætte børns behov og rettigheder på den politiske og samfundsmæssige dagsorden. Så vidt kan vi i dag iagttage, at børn på den ene side skal iagttages som autonome, individuelle væsener med krav på et "godt børneliv" og på den anden side som *kompetente sociale væsener*, der forventes at være i stand til at håndtere og deltage fuldt ud i et differentieret samfundsliv. Denne iagttagelse af barnet som et kompetent væsen kan relateres direkte til effekterne af et funktionelt differentieret samfund, herunder de konsekvenser en sådan samfundsformation har for inklusions- og eksklusionsformlen. Når inklusion og eksklusion ikke længere reguleres af én, men af mange lededifferencer, må den enkelte - "individet" - beskrives i en form, der tillader dets egenart uafhængigt af de sociale systemers selektioner, samtidig med at man *principielt* må forvente, at alle er i stand til at deltage – det vil sige blive tilregnet som relevante kommunikationsdeltagere - i alle funktions-systemer (Luhmann 1995). For det politiske system resulterer dette i et iagttagelsesproblem, idet problemet med at kompensere for (øvrige systemers) ignorance bliver synligt. I den politiske kommunikation bliver dette problem imidlertid håndteret gennem iagttagelsen af *det kompetente barn* – en beskrivelse, som f.eks. vinder genklang i de mange bestræbelser på at beskrive, hvordan forældre, pædagoger, lærere m.m. skaber de rette

forudsætninger for, at barnets "naturlige" kompetencer kan komme til udfoldelse (Juul 1995). Denne nutidige normalbeskrivelse af barnet som autonomt og kompetent har som sin yderside de børn, der *skal* men ikke kan leve som børn - eller de børn, der skal deltage i samfundet, men som ikke har mulighed for, ikke kan eller ikke tør deltage endog tage ansvar for sig selv. I iagttagelsen af det kompetente barn findes dermed muligheden for at iagttage inkompetente børn, nemlig de særlige "problematiske" børn, der ikke mestrer et funktionelt differentieret samfunds krav om eksklusion (via individualitet) og inklusion (via deltagelse i alle relevante kommunikationssammenhænge). Dette problems sociale grund, som opstår på baggrund af det politiske systems inkompetence til at kompensere for egen og øvrige systemers ignorance (dvs. manglende evne til at iagttage barnet), tematiseres imidlertid ikke.

Iagttagelse af sociale problemer

Analysen af det politiske systems iagttagelse af børn og familier giver anledning til nogle erkendelsesteoretiske og praktiske overvejelser, når man iagttager børn og særligt "børns" sociale problemer i nutidige samfund. En væsentlig pointe er – set i lyset af den politiske iagttagelse af børn - at selve det at anvende distinktionen normal/unormal kan betragtes som en social konstruktion - nemlig konstruktionen af en særlig skematik til iagttagelsen af sociale problemer. Dette må nødvendigvis lede til en refleksion, som Luhmann beskriver således:

Contemporary society and its functions systems replace an impossible breakthrough to a final unity – be it society, be it the world – with distinction between reference and coding – reference in

the sense of the distinction between selfreference and external reference, coding in the sense of the distinction between positive code value and negative code value [...] The code values serve as both universal and specific binary schemes that help identify a function system but are also applicable to the selv-referential as well as the extra-referential, the system as well as its environment [...] The application of the code to itself leads to paradoxes. The world can only be identified paradoxically on the basis of a particular code, that is, only as logically infinite information load [...] It can no longer refer to a final thought, to a referencecapable unity [...] that prescribes form and measure. It is in precisely this sense that modernity's traditional semantics have failed (Luhmann 1998:11).

Men hvordan kan man da beskrive sociale problemers sociale grund, for så vidt at selve distinktionen normal/unormal mister sin entydige begrundelse? Et bud er at dirigere iagttagelsen i retningen af *hvem*, der iagttager noget som et socialt problem og *hvorfor*, dvs. på hvilket grundlag sociale problemer bliver til på et givet tidspunkt. Fremfor blot at spørge, om børn er blevet mere eller mindre sunde, moralske (egoistiske), (velud)dannede eller kompetente, eller hvilke problemer *børn* har, bør man også spørge til, *hvem* der iagttager børns problemer, *hvordan* der iagttages og ikke mindst *hvorfor*. Det handler med andre ord om også at spørge til de sociale og samfundsmæssige grunde til, at barnet iagttages, som det gør på et givet tidspunkt. Et muligt svar kan tage udgangspunkt i samfundets differentiering, de iagttagelsesproblemer, en sådan medfører, og de konsekvenser, som disse

har i forhold til konstruktionen af ikke blot sociale problemer men også paradokser, konflikter og risikokommunikationer. Hvad skyldes det paradoks, at samfundet på den ene side forventer og ser en værdi i, at „børn skal have lov at være børn“ og på den anden siden forventer, at børn skal honorere de selvsamme krav, som samfundet forventer af voksne? Og hvad er grunden til, at problemer vedr. samfundets styringspotentialer og begrundelse kan håndteres og bliver håndteret via iagttagelsen af risici vedrørende barnets udvikling? Og ikke mindst: Hvilke konsekvenser har et sådant barnesyn for børn i vor tid? Konklusionen må nødvendigvis være, at samfundets *egne* sociale problemer, konflikter eller produktion af risici bør gøres til genstand for iagttagelse. Fremfor at spørge hvorvidt børn er mere eller mindre kompetente til at indgå i "samfundet", må man spørge *kompetente for hvem? til hvad? og ikke mindst hvorfor?* På den måde stilles der spørgsmål ved de sociale systemers betingelser for inklusion og eksklusion, og sociale systemer må da iagttage sig selv med henblik på at spørge, hvorvidt det udelukkende er barnet, der skal korrigeres, dannes, helbredes, behandles, stimuleres eller styrkes, eller om det er det sociale system, der må justere sine iagttagelsesperspektiver.

Konklusion

De empiriske analyser af det politiske systems iagttagelse af barnet viser, at den politiske iagttagelse af barnet er undergået en *differentiering*, hvor semantikken om barnet er blevet udfoldet i en stadig mere kompleks henvisning til forskellige medier: Det *moralske* barn, det *velopdragne* barn, det *sunde* barn, det *velstimulerede* og *veludviklede* barn og endelig det *kompetente autonome* barn. Disse semantikker kommer til syne som sociale krav og forventninger til det "normale" barn og re-

sulterer i, at det bliver muligt at iagttage det "unormale" barn: Det *moralsk fordærvede* barn, det *udannede* barn, det *usunde* barn, det *understimulerede* og *underudviklede* barn og endelig – og særligt aktuelt – muligheden for at iagttage det *inkompetente* og *uselvstændige* barn. Parallelt med denne differentiering af den politiske iagttagelse af barnet cementeres kravet om politisk iagttagelse af børn i *almindelighed*. Samtidig beskrives børn i stigende grad i en henvisning til *individualitet* – og iagttagelsen af unormale børn sker således også i en reference til det individuelle barns problemer.

På baggrund af analysen forekommer det rimeligt at antage, at sociale problemer opstår på baggrund af det sociale problemer - eller rettere sagt: *det politiske systems problem* med at iagttage barnet. Dannelsen af en række forskellige iagttagelser af barnet - og differentieringen af disse iagttagelser til særlige administrative ydelsessystemer - har hver gang været svar på et politisk problem med at iagttage barnet og har hver gang medført et nyt iagttagelsesproblem i form af vanskeligheder med at selekttere og håndtere en mangfoldighed af mulige iagttagelser og forventninger til "børnepolitisk" handling. Men dette udgør netop *det politiske systems problemer* med at iagttage barnet. I den forstand leder det politiske problem vedrørende iagttagelsen af barnet direkte til en beskrivelse af samfundet som funktionelt differentieret. Den funktionelle differentiering medfører i kraft af dens mangel på enhed i henvisninger og entydighed i begrundelse et generelt problem vedrørende iagttagelse for alle systemer. For det politiske systems iagttagelse af barnet kommer dette til udfoldelse i et problem med at iagttage barnet entydigt, som atter er begrundet i systemets problem med at iagttage sig selv som en helhed. I forsøget på at håndtere dette iagttagelsesproblem rettes blikket i

stigende grad mod det individuelle barn, hvorimod problemets sociale grund ikke tematiseres.

Noter

1. Vi takker Nils Mortensen for inspiration til artiklen. Også en stor tak til Tina Keiding samt to anonyme referees for kommentarer til tidligere versioner af artiklen.

2. BASUN er en forkortelse af Barndom og samfundsudviklingen i Norden. Projektets formål er at belyse implikationerne af de seneste årtiers samfundsudvikling i Norden i forhold til, hvordan det er at vokse op som barn i førskolealderen i de nordiske lande.

3. Artiklens analyse bygger på Maria Appel Nissens arbejde (Nissen 2000).

4. Iagttagelsen af fattigforsørgelsen i dette århundrede støtter denne antagelse. Denne var særdeles begrænset og var forbundet med en række degraderende virkninger. At modtage fattighjælp blev betragtet som skamfuldt, og en egentlig tilværelse på fattiggård var kendetegnet ved en nøje regulering af tilværelsen for både børn og voksne (Friisberg 1977:54).

5. For at begribe evolution – og dermed forandringer i samfundsformen – må man ifølge Luhmann operere med et begreb, der betegner resultatet af en evolution og så at sige cementerer den. Set i lyset af samfundsudviklingen har særlige opfindelser f.eks. bogtrykkeriet, demokrati, penge, men også teknologiske opfindelser, der medfører ændrede produktions- eller kommunikationsformer, haft særlig strukturerende betydning for samfundet (Moe 1998). Luhmann kalder disse fænomener *evolutionære Errungenschaften*. Det, der kendetegner sådanne evolutionære spring, er, at de på et givet tidspunkt giver tempofordel i forhold til at håndtere kompleksiteten: *“Hier geht es um das Verhältnis zur Komplexität des Systems, dass die evolutionäre Errungenschaft aufnimmt und praktiziert. Unter diesem Gesichtspunkt reduzieren Errungenschaften Komplexität, um auf der Basis der Restriktion höhere Komplexität organisieren zu können”* (Luhmann 1997:506-507). Heri ligger der ikke en antagelse om, at der findes én bedste løsning: *“...die Koordination von Variation, Selektion und Stabilisierung einem Zufallsfaktor überlassen bleiben muss. Sieht man den Kontext der Emergenz evolutionäre Errungenschaften hinreichend deutlich, lassen*

sich weitere Bedingungen erkennen. Zu ihnen gehört das “Gesetz der begrenzten Möglichkeiten”. [...] Theoretisch heisst dies: dass die Entwicklung von evolutionären Errungenschaften nur im Kontext struktureller Folgeprobleme zu erwarten ist – und nicht einfach unter dem Gesichtspunkt besserer Verständigungsmöglichkeiten oder besserer Komplexitätsreduktionen schlechthin” (Luhmann 1997:513).

6. Luhmann skelner mellem segmentær, stratifikatorisk og funktionel differentiering. Segmentær differentiering svarer til en uddifferentiering af samfundet i ens delsystemer f.eks. stammer, landsbyer eller familier. Stratifikatorisk differentiering svarer til en differentiering af samfundet i ulige sociale lag, som er forankret i samfundsstrukturen gennem én lededifference f.eks. religion (Kneer & Nassehi 1997:146).

7. Semantik beskrives af Luhmann som koordinerede og generaliserede meningsformer – en art forråd af temaer og meningshenvisninger – som *“står til rådighed for hurtig og hurtigt forståelig optagelse i kommunikative processer”* (Luhmann 2000:205). Dette forråd kalder Luhmann for kultur, og idet det er reserveret til kommunikationsformål for semantik.

8. *“En sammenhængende mængde af elementer betegner vi som kompleks, når ethvert element på grund af immanente indskrænkninger i elementernes tilslutningskapacitet ikke til enhver tid kan sammenknyttes med ethvert andet. Begrebet “immanente indskrænkninger” henviser til den elementernes egenkompleksitet, som ikke står til rådighed for systemet, som samtidig muliggør deres “egenduelighed””* (Luhmann 2000:61).

9. Landstinget fungerede fra 1849-1953, hvor det blev afskaffet med Grundloven af 1953. Fra 1866-1915 blev halvdelen af dets medlemmer valgt blandt folk med høje indtægter, og 12 blev valgt af kongen. Dette gav Højre et sikkert flertal.

10. Ovenstående kan henføres til eugeniske semantikker inden for den amerikanske og europæiske lægevidenskab, som havde en ikke ubetydelig indflydelse på 1930'ernes socialpolitiske debatter. Sterilisationslovene i DK fra 1929 og frem sandsynliggør, at racehygiejne var et integreret element i socialreformen i 1933. Racehygiejniske betragtninger var ubedte allerede inden nazismens gennembrud (Koch 2000).

11. At lægevidenskaben (i kraft af udbredelsen af viden om antikonception og hygiejne) selv skabte "problemet" med den lave fødselshyppighed blev ikke gjort til genstand for iagttagelse. Det blev heller ikke det forhold, at børnedødeligheden indtil 1930'erne rent faktisk var faldet væsentligt. Man iagttog ganske enkelt ikke problemet vedrørende den faldende fødselshyppighed som et socialt problem, der også kunne være skabt af den selv samme sundhedssemantik, man tog i anvendelse.

12. Inden for pædagogisk teori kan disse to forestillinger beskrives som hhv. kritisk og humanistisk pædagogik (Nielsen 1995).

13. I 1960 var 58,8% af kvinderne i alderen 25-44 år i registreret erhverv. I 1970 var denne andel steget til 67%, i 1979 til 85% og i 1986 til 88%. For ugifte kvinder gjaldt det, at andelen i registreret erhverv i denne aldersgruppe var nogenlunde stabil i årene 1960-86. Det var altså primært gifte kvinders indtræden på arbejdsmarkedet, der bevirkede, at kvinder nærmede sig mænds erhvervsfrekvens, der i 1986 var på 94% (Løkke & Jacobsen 1997:243).

14. I 1981-85 var gennemsnitsalderen ved indgåelse af ægteskab for mænds vedkommende 32,0 år og for kvinder 29,0 år. Man skal tilbage til 1855-84 før man kan se en tilsvarende høj gennemsnitsalder for begge køn (Løkke & Jacobsen 1997:245). Fra 1966-1988 skete der samtidig lidt mere end en firedobling i antallet af børn født uden for ægteskabet. Det papirløse forhold blev et alternativ til ægteskabet men ikke nødvendigvis familien som institution. Det er f.eks. ringe belyst hvor mange børn i disse nye familieformer, der blev berørt af brud (Qvortrup 1992:23-24). Såvel børn som voksne fik imidlertid erfaring med nye samlivsformer.

Litteratur

- Ariès, Philippe 1962: *Centuries of Childhood: A Social history of familylife*. New York: Vintage Books.
- Ariès, Philippe 1982: *Barndommens Historie*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Balvig, Flemming 2000: *Det voldsomme samfund: om vold som problem og fæng-*

sel som løsning. København: Jurist og Økonomforbundets Forlag.

Bauman, Zygmunt 2000: *Globalisering. De menneskelige konsekvenser*. København: Hans Reitzels Forlag.

Bundesen, Peter, Lars Skov Henriksen & Anja Jørgensen 2001: *Filantropi, selvhjælp og interesseorganisering: Frivillige organisationer i dansk socialpolitik 1849-1990erne*. Odense Universitetsforlag.

Dencik, Lars 1987: "Opvækst i postmodernismen". In Per Shultz Jørgensen (red.): *Børn i nye familiemønstre*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 12-45.

Dencik, Lars 1999: "Fremtidens børn – om postmodernisering og socialisering". In Lars Dencik og Per Shultz Jørgensen (red.): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 19-44.

Dencik, Lars & Per Shultz Jørgensen 1999: *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.

Det Tværministerielle Børneudvalg 1997: *Det Tværministerielle Børneudvalg - i det 10. År: funktionen, metoderne og opgaverne*, København: Statens Publikationer.

Downes, David & Paul Rock 1998: *Understanding Deviance – a guide to the sociology of crime and rulebreaking*. 3rd. ed. New York: Oxford University Press.

Egelund, Tine 1997: *Beskyttelse af Barndommen - socialforvaltningens risikoorudering og indgreb*. København: Hans Reitzels Forlag.

Egelund, Tine 1998: "Beskyttelse af børn". In Jørgen Elm Larsen og Iver Hornemann Møller (red.): *Social politik*. København: Munksgaard, s. 207-221.

Friisberg, Claus 1977: *Socialpolitik i Danmark*. Historiske kilder. København: Gyldendal.

- Fuller, Richard C. & Richard R. Myers 1941a: "Some Aspects of a Theory of Social Problems". *American Sociological Review*, 6 (February): 24-32.
- Fuller, Richard C. & Richard R. Myers 1941b: "The Natural History of a Social Problem". *American Sociological Review*, 6 (June): 320-28.
- Gad, Emma 1982: *Takt og Tone: hvordan vi omgaas*. København: Gyldendal.
- Hansen, Margrethe Brun 2001: *De kompetente forældre*. København: Aschehoug.
- Hansen, Svend Aage & Ingrid Henriksen 1980: *Dansk Socialhistorie 6 – Sociale Brydninger 1914-39*. København: Gyldendal.
- Horsten, Holger 1973: *Børne- og Ungdomsforsorgen i Danmark*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Jamrozik, Adam & Luisa Nocella 1998: *The Sociology of Social Problems. Theoretical Perspectives and Methods of Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jessen, Carsten 1999: *Det kompetente Børnefællesskab: Leg og læring omkring computeren – skitse til en tolkningsramme*. Odense Universitet.
- Juul, Jesper 1995: *Dit Kompetente Barn: på vej mod et nyt værdigrundlag for familien*. København: Schönberg.
- Jørgensen, Per Schultz 1999: "Barnet i risikofamilien". In Lars Dencik & Per Shultz Jørgensen (red.): *Børn og familier i det postmoderne*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 403-421.
- Koch, Lene 2000: *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*. København: Gyldendal.
- Kneer, Georg & Armin Nassehi 1997: *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, Niklas 1990: *Political Theory in the Welfare State*. Berlin. New York: DeGruyter & Co.
- Luhmann, Niklas 1995: "Inklusion og Eksklusion". Oversættelse ved Nils Mortensen af Niklas Luhmann (1995): "Inklusion und Exklusion". In *Sociologische Aufklärung* 6. Opladen: Westdeutscher Verlag: 237-264.
- Luhmann, Niklas 1997: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas 1998: *Observations of modernity*. Stanford California: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas 2000: *Sociale Systemer – Grundris til en almen teori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Løkke, Anne 1998: *Døden i Barndommen, Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800-1920*. København: Gyldendal.
- Løkke, Anne & Anette Faye Jacobsen 1997: *Familieliv i Danmark – 1550 til år 2000*. Herning: Systime.
- Moe, Sverre 1998: *Luhmanns Evolusjonsteori. Forelæsning ved forskerkursus, Tromsø, Norge, september 1998*.
- Nielsen, Frede (red.) 1995: *Pædagogisk teori og praksis. Om pædagogisk realisme, pædagogisk humanisme og kritisk pædagogik. En tekst og studiebog*. København: Borgens Forlag.
- Nissen, Maria Appel 2000: *Det politiske Barn – om forandringer i det politiske barnesyn, det politiske system og samfundet 1800-2000*. Afgangsprøjet ved Sociologisk Samfundsanalyse. Aalborg Universitet.
- Qvortrup, Jens 1992: *Børn og unge – en international perspektivering SUM-programmets erfaringsopsamling*. Rapport 92:12. Socialforskningsinstituttet og Sydjysk Universitetscenter.
- Rubington, Earl & Martin Weinberg 1995: *The Study of Social Problems*. New York: Oxford University Press.
- Savater, Fernando 1999: *Mod til at opdrage*. København: Forum.

Spector, Malcolm & John I. Kitsuse 1987: *Constructing Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.

Kilder

Folketingstidende 1963-64: *Fremsættelse af forslag til lov om børne- og ungdomsforsorg*: sp. 1887-1898.

Folketingstidende 1963-64: 2. behandling af forslag til lov om børne- og ungdomsforsorg: sp. 5474-5498.

Folketingstidende 1986-87: *Redegørelse om børnepolitikken*. Nr. R 16: sp. 4974-4984.

Folketingstidende 1986-87: *Forhandling om redegørelse af 18. December 1986 om børnepolitikken*: sp. 6453-6550.

Folketingstidende 1988-89: *Børnepolitisk redegørelse af 15/12 1988*. Nr. R 11: sp. 4045-4057.

Folketingstidende 1998-99: *Redegørelse til folketinget om regeringens børnekulturpolitiske indsats*. Nr R 20: sp. 7664.

Lovtidende 1905: *Lov om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer*. Nr. 72:327.

Lovtidende 1937: *Lov om bekæmpelse af Sygelighed og Dødelighed blandt Børn i de første Leveaar*. Nr. 85:252.

Lovtidende 1939: *Lov om Mødrehjælpsinstitutioner*. Nr. 119:349.

Rigsdagssamlingen 1891-92: Folketinget. *Første behandling af Forslag til Lov om det offentlige Fattigvæsen*: sp. 700-750.

Rigsdagssamlingen 1904-05: Tillæg B. XVII. *Betænkning over Forslag til Lov om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge personer*: sp. 631-664.

Rigsdagssamlingen 1904-05: Folketinget. *Første Behandling af Lovforslag om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer*: sp. 1327-1414.

Rigsdagssamlingen 1904-05: Folketinget. *Anden behandling af Lovforslag om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer*: sp. 2987-3034, sp. 3090-3117.

Rigsdagssamlingen 1904-05: Landstinget. *Første Behandling af Lovforslag om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer*: sp. 603-637.

Rigsdagssamlingen 1904-05: *Rigsdagsaarbog*: 149-159.

Rigsdagssamlingen 1936-37: Landstinget. *Fremsættelse af Lovforslag*: sp. 40-44.

Rigsdagssamlingen 1936-37: Landstinget. *1. Behandling af Forslag til Lov vedrørende Bekæmpelse af Spædbørnsdødelighed*: sp. 65-84.

Rigsdagssamlingen 1936-37: Folketinget. *1. Behandling af Forslag til Lov vedrørende bekæmpelse af Spædbørnsdødelighed*: sp. 4619-4637.

Rigsdagssamlingen 1936-37: *Aarboeg for Rigsdagssamlingen*: p. 329-331.

Rigsdagssamlingen 1938-39: *Aarboeg for Rigsdagssamlingen*: p. 291-299.